

GROENE PARELS IN OVERIJSSSEL

Wandelen door lommerrijke landschapsparken

De Colckhof bij Heino.

GROENE PARELS IN OVERIJSSSEL

Wandelen door lommerrijke landschapsparken 1780-1830

Waanders Uitgevers, Zwolle

Het Engelsche Werk in Zwolle.

INHOUD

7 **Voorwoord**

Hester Maij

8 **Verantwoording**

12 **De landschapsstijl in Nederland en Overijssel in de 18de eeuw**

Heimerick Tromp

20 **Van binnenstad naar buitenplaats**

27 **Architectuur van de landschapsparken 1780-1830**

32 **Nieuwe beelden van oude kaarten**

37 **ZWOLLE EN OMGEVING**

83 **DEVENTER EN DIEPENVEEN**

113 **IJSSELZONE**

129 **VECHTSTREEK**

161 **KOP VAN OVERIJSEL**

175 **SALLAND**

201 **TWENTE**

232 **Noten**

233 **Bronnen**

239 **Auteurs**

240 **Lijst van afbeeldingen**

VOORWOORD

Romantische landschapsparken: Overijssel is er rijk aan. Onze groene provincie telt een groot aantal van dergelijke parken. Bij onze landgoederen en kastelen, maar ook sommige grote parken in onze steden horen daar bij. Allemaal in die prachtige, romantische Engelse landschapstijl. Zelf woon ik in de buurt van kasteel Twickel en ik weet door de wandelingen op het landgoed hoe indrukwekkend zo'n park is, de oude bomen, de doorkijkjes: lommerrijk en natuurlijk. De parken zijn van groot belang voor onze leefomgeving. Het zijn groene longen in onze steden of onderdeel van het groene buitengebied. Ze hebben een belangrijke natuurfunctie voor planten en dieren. In de steden hebben de parken nog een belangrijke nieuwe functie gekregen. Door de klimaatverandering zijn het groene plekken die verkoeling bieden en water vasthouden of opvangen. Het zijn de oases waar mensen kunnen recreëren, elkaar ontmoeten of kunnen spelen.

Tegelijkertijd besef ik dat de parken helemaal door onze voorouders bedacht en ingericht zijn. Met veel liefde en oog voor de natuur. Alsof het landschap er eeuwenlang zo heeft uitgezien. Doordat ze door mensen zijn bedacht en gemaakt, zijn de parken niet alleen onderdeel van onze steden, de natuur en het landschap, maar behoren tot ons erfgoed. Net zo goed als schilderijen, literatuur of historische gebouwen uit dezelfde tijd. De parken vertellen het verhaal van Overijssel: over hoe de mensen in het verleden de natuur zagen, die vorm gaven en inpasten in onze steden en bij landgoederen. Het laat ook zien dat onze voorouders zich al bewust werden van het belang van groen en de schoonheid van Overijssel. Hoe zij de provincie, het Oversticht, nog mooier wilden maken. En met de parken wilden de eigenaren ook over henzelf iets uitdrukken: status en grandeur in de mode van die tijd.

Daarom is het zo belangrijk dat iedereen kennis maakt met de parken en ziet hoe mooi het is om er te verblijven. De prachtige wandelingen die in dit boek zijn opgenomen, nodigen daartoe uit. Ik hoop dat door deze uitgave nog meer inwoners van Overijssel, maar ook bezoekers van buiten de provincie de parken bezoeken en zich mee laten voeren door hun groene pracht.

Hester Maij, gedeputeerde cultuur provincie Overijssel

VERANTWOORDING

De historische parken en tuinen bij de vele landgoederen en buitenplaatsen zijn de kroonjuwelen van Overijssel. Deze groene parels vormen bijna een tiende deel van het Overijsselse landschap. Niet zonder reden wordt de provincie ook wel de ‘Tuin van Nederland’ genoemd. De vele landschapsparken en -tuinen rondom de steden, langs de rivieren en verspreid gelegen in het kleinschalige agrarische landschap, vormen tot op heden in Overijssel een unieke collectie. Dit heeft alles te maken met het landschap waar ze in liggen en de vroege periode waarin ze werden aangelegd.

Overijssel bestaat uit een prachtig pallet van aantrekkelijke landschappen zoals de rivierenlandschappen IJsselvallei en Vechtstreek, de landstreken Salland en Twente, het stuwwalenlandschap in de kop van Overijssel en de karakteristieke historische Hanzesteden waaronder Zwolle en Deventer. In dit landschap werden in de late achttiende en vroege negentiende eeuw romantische landschapsparken aangelegd als reactie op de formele parken met rechte lanen en geometrische vormen, en als uiting van een nieuwe natuurbeleving. In de zoektocht naar het ervaren en beleven van de natuur werden architectonische principes vertaald in slingerende waterpartijen, glooiende graspartijen en golvende bosranden. Tegelijkertijd ontstond de kunst van het wandelen en het verblijven in de natuur. Het zijn ook nu nog bijzondere en geliefde plekken om te wandelen en te verblijven. Dit is te danken aan de architectonische kwaliteit van de parken, aan het historische besef dat deze plekken oproepen en aan de belangrijke verbindende kwaliteit van de parken met het omliggende cultuurhistorische landschap en met andere nabijgelegen parken. Deze bijzondere verbindende waarde van de collectie ‘groene parels’ staat nog te weinig in de belangstelling. Oorzaak hiervan is onder andere de onbekendheid over de historische ontwikkeling van deze landschapsparken, hun ruimtelijke architectonische kwaliteiten en hun relatie met het landschap. Hoewel er reeds veel gepubliceerd is over havezaten, buitenplaatsen en landgoederen, beperkt dit zich nog vaak tot een verhaal over een enkele locatie en is de invalshoek veelal het huis of de familiegeschiedenis

van de eigenaren. In deze publicatie willen we juist de rijkdom van de collectie landschapsparken in beeld brengen, waarbij we aandacht schenken aan de landschappelijke situering, de historische ontwikkeling en de ruimtelijke architectonische kwaliteiten van deze parken.

Het ‘in beeld brengen’ is letterlijk uitgevoerd: oude kaarten zijn gebruikt om een nieuw verhaal te vertellen. De oude kaarten vormden tijdens het onderzoek de basisbronnen en waren medebepalend voor de gekozen tijdsafbakening van 1780 tot 1830. De selectie van de beschreven landschapsparken werd gemaakt op basis van de cartografische informatie over de aanleg van met name de slingerende waterpartijen en paden. Deze aanleg werd in de periode van 1811 tot 1832 nauwkeurig vastgelegd op de Kadastrale Minuutplannen. Met name in Overijssel werd de opmeting van de aanleg door verschillende landmeters uiterst zorgvuldig uitgevoerd, waardoor vele details van landschapsparken nog steeds zichtbaar zijn op deze kaarten. Naast de organische vormen van paden, waterpartijen en bosranden zijn zelfs de meetlijnen vaak nog herkenbaar.

De combinatie van deze oude kaarten met de reliëfkaarten van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) geeft een prachtig nieuw kaartbeeld van ruim vijftig landschapsparken. Daarbij is als het ware de historische aanleg in het huidige landschap geplaatst en zijn de ongerepte contouren van de vroege landschappelijke aanleg nog zichtbaar. De kaarten vormen samen met enkele fraaie ontwerptekeningen, schilderijen, oude ansichtkaarten en prachtige hedendaagse foto’s een rijk beeld van de Overijsselse tuinarchitectuurhistorie uit periode 1780 tot 1830.

Voorafgaand aan de beschrijvingen van de parken en tuinen wordt door Heimerick Tromp een introductie gegeven op de landschapsstijl in Nederland en Overijssel in de achttiende eeuw. Aan de hand van sprekende bronnen schetst Tromp in het kort de ontwikkeling van de Nederlandse landschapsstijl en legt vervolgens de focus op de aanleg van de landschapsparken in Overijssel. Vervolgens worden diverse thema’s nader

ingeleid, die verband houden met de historische, ruimtelijke architectonische en landschappelijke ontwikkelingen van de landschapsparken. Het eerste deel schetst het belang van de opdrachtgevers, de toenmalige eigenaren van de havezaten, buitenplaatsen en landgoederen, aan wie we dit groene erfgoed hebben te danken. Daarbij wordt gekeken naar de pioniers en grote massa, naar de onderlinge relaties en naar de stedelijke en landelijke omgeving waar zij woonden. In een tweede deel wordt nader gekeken naar de personen die hier als tuinarchitecten in de gekozen onderzoeksperiode werkzaam waren. Aandacht is er voor de Duitse hovenier, aanlegger van buitenplaatsen en architect Georg Anton Blum (1765-1827), die met zijn ontwerpen een grote stempel drukte op de ontwikkeling en verspreiding van de landschapsstijl. Zijn collega's Jacob Otten Husly (1738-1796), Hendrik van Lunteren (1780-1848) en Albertus van Leusen (1778-1843) worden hier eveneens nader geïntroduceerd. Van groot belang is de brief van Husly, die hij in 1789 schreef als toelichting op de niet meer aanwezige ontwerp-tekening voor Windesheim. Op basis van dit manuscript is een interpretatie van de tekening geschetst met daarbij de ideeën die er aan ten grondslag hebben gelegen. Als verklaring voor de aanleg wordt een overzicht gegeven van de karakteristieke kenmerken van de landschapsparken, zoals vastgelegd op de Kadastrale Minuutplannen van Overijssel. Als opmaat naar de beschrijvingen van de parken en tuinen, die op basis van geografische spreiding in zeven regio's zijn gegroepeerd, wordt tot slot een nadere toelichting gegeven op de ruimtelijke verbeelding van de landschapsparken in de periode 1780 tot 1830.

Het onderzoeksproject is een initiatief van GROENE HERITAGE, adviesgroep voor groen erfgoed. Het borduurt voort op eerdere publicaties over de Overijsselse landschapsparken en over de architect Georg Anton Blum (1765-1827). Eind jaren '90 van de vorige eeuw verschenen de eerste publicaties over de in Zwolle gevestigde Blum van onder andere de heer A. J. Gevers in het *Bulletin voor Tuinhistorie CASCADE*. Dit was mede aanleiding voor de inmiddels opgeheven Stichting Particuliere Historische

Buitenplaatsen (P.H.B.) om in 2004 de IJsselacademie opdracht te geven om een beperkt literatuur- en archiefonderzoek uit te voeren. Dit niet gepubliceerde onderzoek is uitgevoerd door de heer Ben Olde Meijerink in samenwerking met de heren Heimerick Tromp en Paul Schaap van de Stichting P.H.B. Vervolgens heeft Karin Bevaart van dezelfde stichting het onderzoek voortgezet. Daarbij is interessante informatie over de relatie van de familie Blum met het Hof Nassau-Weilburg en de gebroeders Johann Wilhelm en Johann Friedrich Sckell door het verre familielid Fred Blum aangereikt. Vanaf 2017 heeft de adviesgroep GROENE HERITAGE de draad opgepakt en op inspirerende wijze samengewerkt met het Overijssels Particulier Grondbezit, Landschap Overijssel, Marketing Oost, Monumentenwacht Overijssel, Historisch Centrum Overijssel en met Uitgeverij Waanders om het onderzoek te kunnen publiceren. Dank gaat uit naar de vele eigenaren, die met aandacht hebben meegelezen, correcties hebben aangedragen en in de voetsporen van hun voorgangers nog altijd met veel zorg de groene parels van Overijssel beheren. Een deel van het groene erfgoed dat behouden is gebleven, wordt door de eigenaren geheel of gedeeltelijk opengesteld voor publiek. Voor een wandeling door deze lommerrijke landschapsparken raden wij aan de actuele informatie met betrekking tot de openstelling in te winnen via de website van het betreffende park.

Willemieke Ottens
Els van der Laan-Meijer
Karin Bevaart

Het park van Oldruitenborgh in Vollenhove met zicht op de ruïne van Tóutenburg.

DE LANDSCHAPSSTIJL IN NEDERLAND EN OVERIJSEL IN DE 18DE EEUW

Heimerick Tromp

Lange tijd is aangenomen dat de landschapsstijl, die bijzondere wijze van parkaanleg waarbij de ‘vrije’ natuur als uitgangspunt gold, pas in de negentiende eeuw in Nederland zijn intrede deed. Daarbij was het beeld, dat de geometrische tuinaanleg bij de stadhoudelijke paleizen en de talrijke buitenplaatsen in de zeventiende en achttiende eeuw dominant waren. De ‘natuur’ werd in vormen gesnoeid, waterpartijen en kanalen kregen geometrische patronen en het paleis, kasteel of huis was het middelpunt van de aanleg.

Maar zoals meestal blijkt bij nader onderzoek de realiteit van alledag veel gecompliceerder en ook interessanter.

Nederlandse belangstelling voor de ‘Engelse’ landschapsstijl

Al in de loop van de achttiende eeuw was in Nederland de elite geïnteresseerd geraakt in de veranderingen in de tuinkunst waarmee in andere landen reeds geëxperimenteerd werd. Dikwijls wordt ook in ons land gesproken over ‘Engelse’ landschapsstijl, omdat Engeland in deze ontwikkelingen voorop liep, maar zowel in Frankrijk als Duitsland zocht men, op een eigen wijze, eveneens naar mogelijkheden om de als ‘stijf’ ervaren vormentaal te doorbreken. Met de aanleg van slingerlanen, heuvelachtige accidentatie en ‘natuurlijke’ waterpartijen trachtte men een Arcadisch landschap te realiseren, zoals men dat kende van Italiaanse en Franse schilders uit de zeventiende eeuw. Vooral Frankrijk onderging de invloed van de Chinese prenten, waarop onregelmatig aangelegde tuinen met vijverpartijen, paviljoentjes en een heel gevarieerd bomenbestand stonden afgebeeld. Men sprak daar dan ook van de ‘style Anglo-Chinois’. Er was hier al een periode van voorzichtig zoeken naar een gevarieerde aanleg aan vooraf gegaan. Vanaf circa 1740 vinden we op buitenplaatsen soms zogenaamde ‘slingerbosjes’ vermeld, die kunnen wijzen op een langzaam veranderende visie op de natuurbeleving in de eigen leefomgeving. Later zou de toepassing van zogenaamde ‘Engelse’ gewassen de definitieve overgang naar een heel nieuw type parkaanleg inluiden.

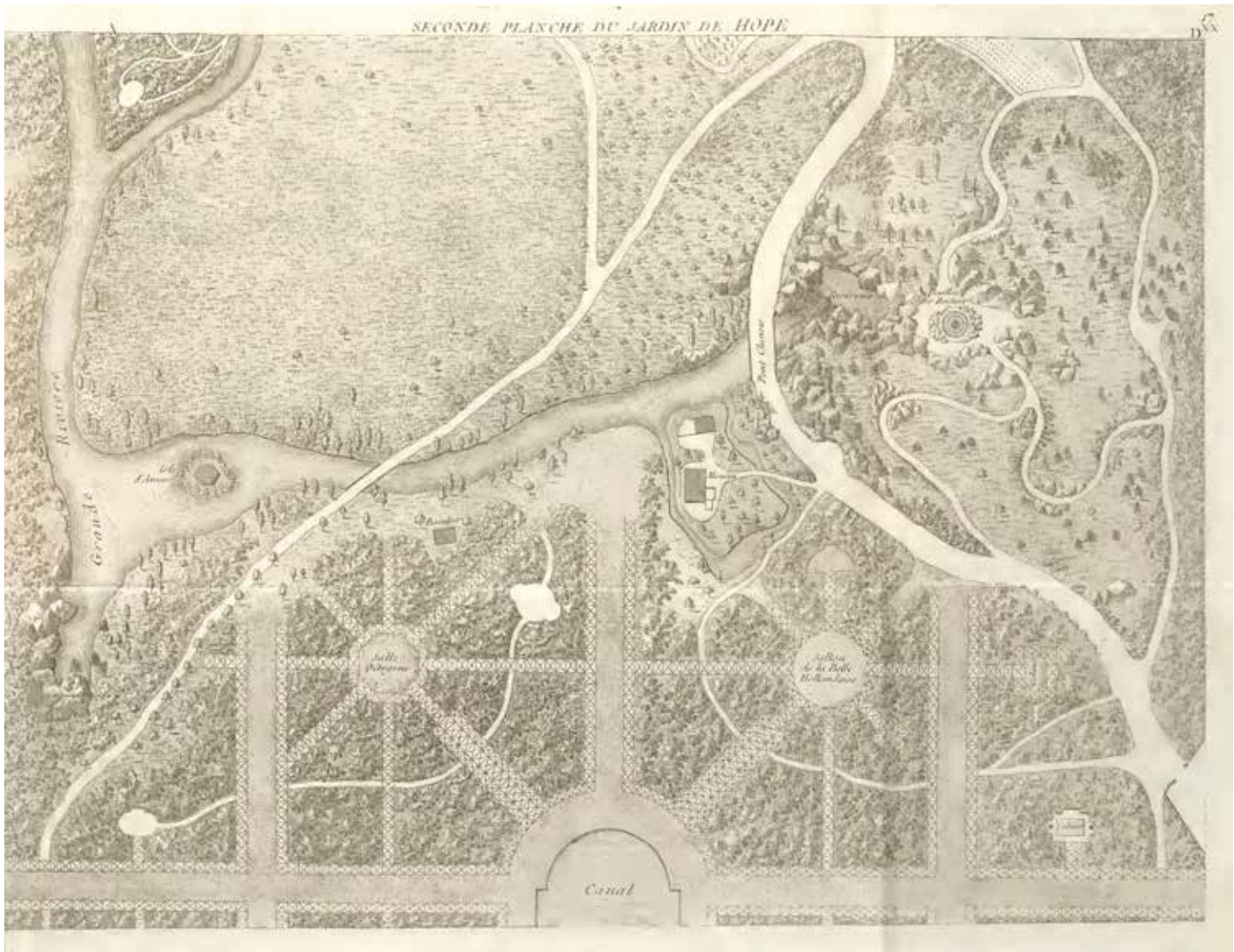
Georg-Louis Le Rouge en zijn cahiers met voorbeelden

De beste indruk van het veelzijdige materiaal, dat in de tweede helft van de achttiende eeuw als voorbeeld kon dienen voor de nieuwe parkaanleg, inclusief afbeeldingen van landhuizen en een overvloed aan tuingebouwtjes in allerlei stijlen (niet alleen klassieke en Chinese, maar ook Moorse, Ottomaanse, Zwitserse en rustieke) geeft ons de magnifieke collectie van ontwerpen, die Georg-Louis Le Rouge vanaf 1776 samenstelde in een groot aantal cahiers. Hij gaf er de titel *Details de Nouveaux Jardins à la Mode* aan.¹ Hierin vinden we ook al bestaande voorbeelden uit o.a. Engeland, Frankrijk, België, Duitsland en China naast zijn eigen creaties.

En zelfs een Nederlands parkontwerp door Gentils in twee delen voor de aanleg bij het imposante buitenhuis van Henry Hope in Haarlem, het Huis Welgelegen. Of het ooit werd uitgevoerd is overigens de vraag...² Daarnaast bestonden er al in de tweede helft van de achttiende eeuw diverse andere invloedrijke voorbeeldboeken met prenten en literaire bronnen met beschrijvingen voor de liefhebber van tuinen en parken in landschapsstijl.³

Duitse Kuuroorden

In Duitsland, destijds een lappendeken aan soevereine staten en staatjes, graafschappen en heerlijkheden, liet menig grootgrondbezitter bij zijn Schloss zo’n park in de ‘moderne’ stijl aanleggen volgens ideeën geïmporteerd uit Engeland en zeker ook Frankrijk. Niet zelden gebeurde dit bij de Duitse thermale badplaatsen of kuuroorden, die uitgroeiden tot luxueuze verblijfsoorden waar de ‘society’ van Europa graag vertoefde. Op deze wijze leerde ook menig Nederlander juist in Duitsland die nieuwe stijl kennen: zo bewonderde Johan F.W. baron van Spaen, eigenaar van kasteel Biljoen bij Velp, het werk van de tuinarchitect Johann Georg Michael in Bad Pyrmont tijdens zijn Duitse reis in 1783. Hier was de aanleg gerealiseerd ‘Pour l’agrement de la compagnie’, voor het genoegen van de al genoemde ‘society’. Ook in en rond Parijs waren toen al parken en tuinen in landschapsstijl aangelegd, die door onze landge-

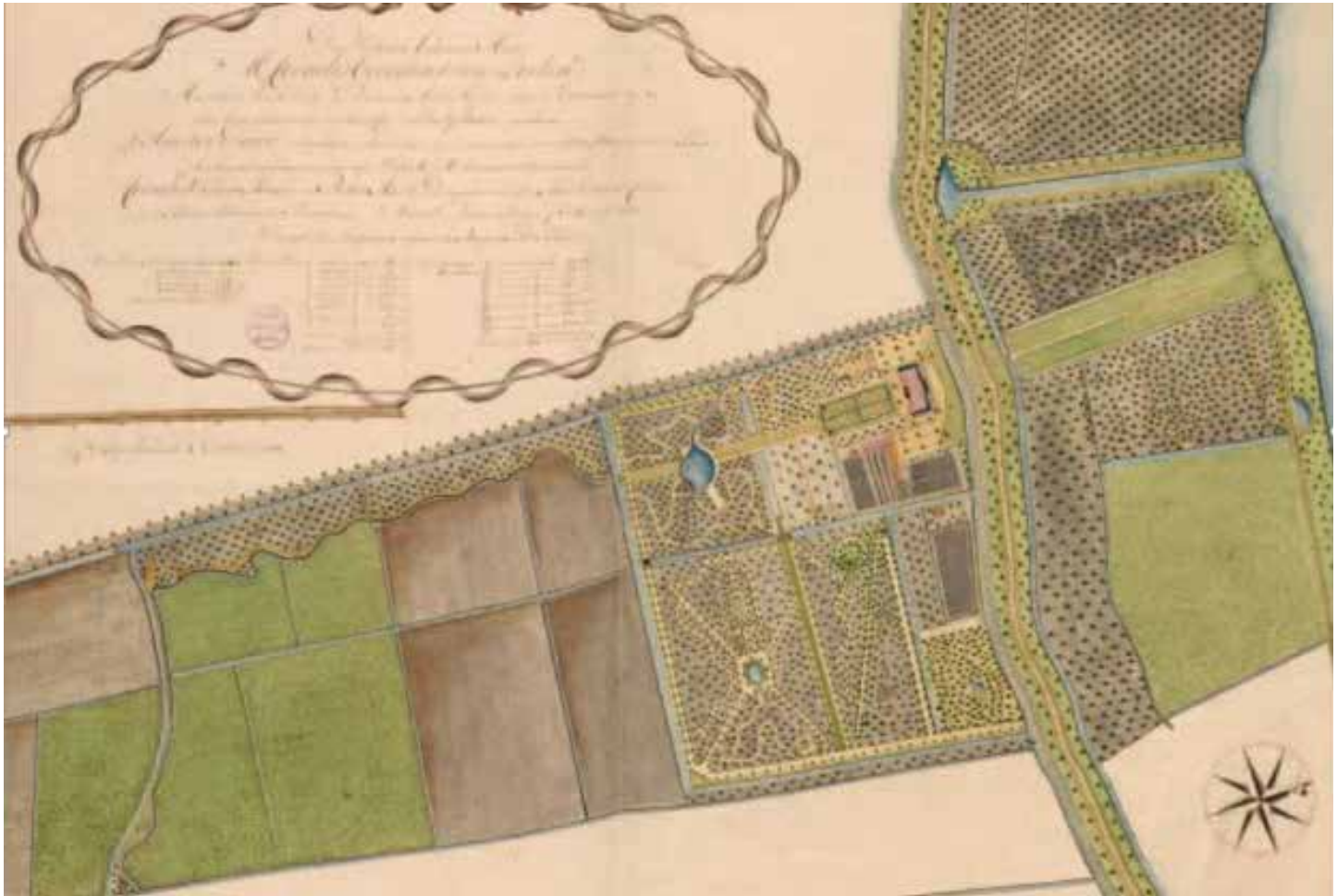
G.L. Le Rouge, Park bij het Huis Welgelegen bij Haarlem van Henry Hope, ontwerp door Gentils, 1788.

noten bezocht werden. Daar liepen onze voorouders met Rousseau's *La Nouvelle Héloïse* of Abbé de Lille's *Les Jardins ou l'art d'embellir les paysages* dromerig door de meestal bescheiden, maar spannende en gevarieerde creaties. Wat betreft de eigen aanschouwing door landgenoten van de beroemde voorbeelden in Engeland zelf moeten we wat gereserveerder zijn: de eerste Nederlandse publicatie met gedetailleerde beschrijvingen van Engelse tuinen door Johan Meerman verscheen pas in 1787 en Van Spaen bezocht het land in 1791, in een periode waarin zijn eigen park bij Biljoen en Beekhuizen al ver gevorderd was.⁴ Dat maakt zijn bevindingen, die hij neerschreef in een journaal, niet minder interessant en toont ons, hoe een achttiende-eeuwer naar deze tuinen en parken keek. Belle van Zuylen ging deze heren al voor in 1769 en is nog heel kritisch over de vreemde bouwwerkjes in de nieuwe tuinen: 'c'est à s'y tromper. Mais on ne s'y trompe point.'... Het is de bedoeling om zich

te vergissen, maar echt voor de gek liet zij zich niet houden!⁵ Ook Cornelis Groeninx van Zoelen, sinds 1758 eigenaar van Het Huys ten Donck bij Ridderkerk – hij was toen net 18 jaar – bezocht Engeland. In 1772 verbleef hij een periode in Londen en bezocht onder anderen Lord Sandwich. Of hij toen ook parken in landschapsstijl bezocht is helaas niet bekend. Zeker is wel dat hij al heel geleidelijk vanaf 1765 met wijzigingen in die trant begonnen was.

Vroege landschapsstijl in Nederland

In Nederland vinden we al vanaf circa 1765-1770 enkele fraaie voorbeelden van buitenplaatsen met een park in landschapsstijl. Het moeten er best wel een aantal geweest zijn; met de kennis van nu kunnen we er soms nog een toevoegen aan de lijst. De best onderzochte objecten zijn onder andere Beeckestijn bij Velzen van Jacob Boreel sr., waar J.G. Michael al ruim

Cornelis Willem Maan en Pieter Harte, detail van Kaart van de 'Lustplaats, genaamd 't Huis ten Donck', 1781.

vóórdat Van Spaen Bad Pymont bezocht aan de slag ging en waar zijn dochter met de tuinarchitect J.D. Zocher sr. zou trouwen. Deze stamvader van een dynastie tuin- en landschapsarchitecten en kwekers, die de gehele negentiende eeuw in ons land actief was, was ook afkomstig uit Duitsland, en wel uit Torgau in Saksen.

Tot de vroege voorbeelden behoren ook het al genoemde Het Huys ten Donck bij Ridderkerk van de Rotterdamse regent Cornelis Groeninx van Zoelen en het eveneens vermelde Biljoen en Beekhuizen van baron Van Spaen bij Velp. Zeker zo overweldigend als het heuvelachtige Beekhuizen met zijn beek en nijver draaiende papiermolens aan de rand van de Veluwe was het landschapspark van Elswout in de duinen bij Bloemendaal en Aerdenhout, aangelegd door Jacob Boreel jr. Ook op Het Loo werd al in de laatste decennia van de achttiende eeuw door Ph.W. Schonck, stadhoudelijk architect, gewerkt aan een aanleg in landschapsstijl. Bijzonder was ook de aanleg van Zuidwijk bij Wassenaar, eigendom van Carel George graaf van Wassenaar; dankzij een serie aquarellen van Paulus Constan-

tijn La Fargue krijgen we een goede indruk van de aanleg op deze buitenplaats, die naast onderdelen in landschapsstijl als slingerende beekjes ook nog delen in geometrische stijl had.

Vroege landschapsstijl in Overijssel

Met Carel George van Wassenaer Obdam, die niet alleen eigenaar van diverse Wassenaarse goederen was, maar ook het oude kasteel Twickel met zijn uitgestrekte landerijen in eigendom had, maken we de overstap naar Overijssel. Het blijkt dan al spoedig dat men in Overijssel zeker niet achterliep op de andere provincies waar het de ontwikkelingen in de tuinkunst betrof. Twickel is daarvan een mooi voorbeeld.

Van Wassenaer had ook hier al het park flink op de schop genomen, al was het nog binnen de geometrische contouren. Op de fraai uitgevoerde kaart die T.A. Hartmeyer in 1794 maakte, ontvouwt zich die vroege landschappelijke aanleg. Op deze kaart staan onder andere een wildbaan, een ton, een oranjerie en een kluizenaarshut. Tevens zijn binnen het rechthoekige grachtenpatroon al diverse delen van het park met slingerpaden ingevuld. Het uitzichtbergje achter in het park, opgewor-

pen met zand uit het ‘fonteingat’, herinnert nog aan die eerste fase van het landschapspark.

De aanleg bestond al langer, want Van Spaen geeft in 1783 een verslag van zijn bezoek aan Twickel, aan het begin van de Duitse reis, die hij samen met Willem H.K. baron van Lynden van Blitterswyck maakte.⁶ De tocht werd per karos gemaakt en begon op 10 juni op Biljoen. Hij voerde allereerst via Deventer naar Delden, waar hij het park van Twickel met zijn ‘promenades dans le gout anglais’, zijn hertenpark, zijn prachtige eiken, tulpenbomen en allerlei soorten ‘sapins’, [naaldhout] bewonderde. Dit bezoek aan het park van Twickel met zijn toen nog zeer recente aanleg in landschapsstijl vormde als het ware een prelude op wat hij daarna in Duitsland zou gaan zien.

Het Bagno, een belangrijke inspiratiebron ook voor Overijssel

Van Spaens volgende etappe was Bad Bentheim, ook zeer gezocht bij Twentenaren voor een ontspannen bezoek aan de baden. Of Van Spaen ook Steinfurt [Burgsteinfurt] bezocht, is niet bekend. De plaats was minstens zo geliefd vanwege zijn aanleg en talrijke ‘follies’, waar onze landgenoten dicht bij huis kennis konden maken met de ‘style Anglo-Chinois’. Vooral het hier vanaf circa 1770 door de oude graaf van Bentheim in landschapsstijl aangelegde ‘Bagno’ zal voor vele Nederlandse bezoekers in die tijd een speciale, betoverende beking hebben gehad. Wat zich daar voor het nog frisse oog van de argeloze bezoeker ontrolde, was bepaald spectaculair! De graaf had in Burgsteinfurt een heel landschap gecreëerd met talrijke exotische gebouwtjes, die de wandelaar als het ware

meevoerden op een imaginaire reis door de wereld en zijn geschiedenis. Niet voor niets nam Georges-Louis Le Rouge verschillende afbeeldingen van het Bagno op in zijn *Détails de Nouveaux Jardins à la Mode*. Le Rouge omschreef het als een ‘Jardin Anglais, Français, Chinois’. Een van de belangrijke thema’s die de graaf aan zijn park had meegegeven, was dat van de Levensreis; Le Rouge nam het op in het Duits en het Frans in de rand van zijn Plan Général van het Bagno. Het luidde: ‘Dein Leben, Mensch ist eine Reise, Der Weg verführt. Gehe, hof, sey weis... (Vriend, geloof mij, het leven is slechts een reis, de weg misleidt je, ga verder, hoop en wees wijs.) Hoewel het bij het ‘Bagno’ niet ging om minerale bronnen, maar om een aanleg rond verschillende waterpartijen, gaf het ook aan Steinfurt het karakter van een bescheiden badplaats met een vergelijkbaar sociaal leven; het was in die tijd al een bekende trekpleister.

Zo lag dus op een steenworp afstand van de Overijsselse buitenplaatsen een belangrijke inspiratiebron van de landschapsstijl, die dankzij het werk van Le Rouge bekend werd in heel Europa. We kunnen voor zeker aannemen, dat ‘De Ton’ in het park van Twickel (kaart Hartmeyer nr. 14) ontleend is aan de Ton van Diogenes in het park van het Bagno.⁷

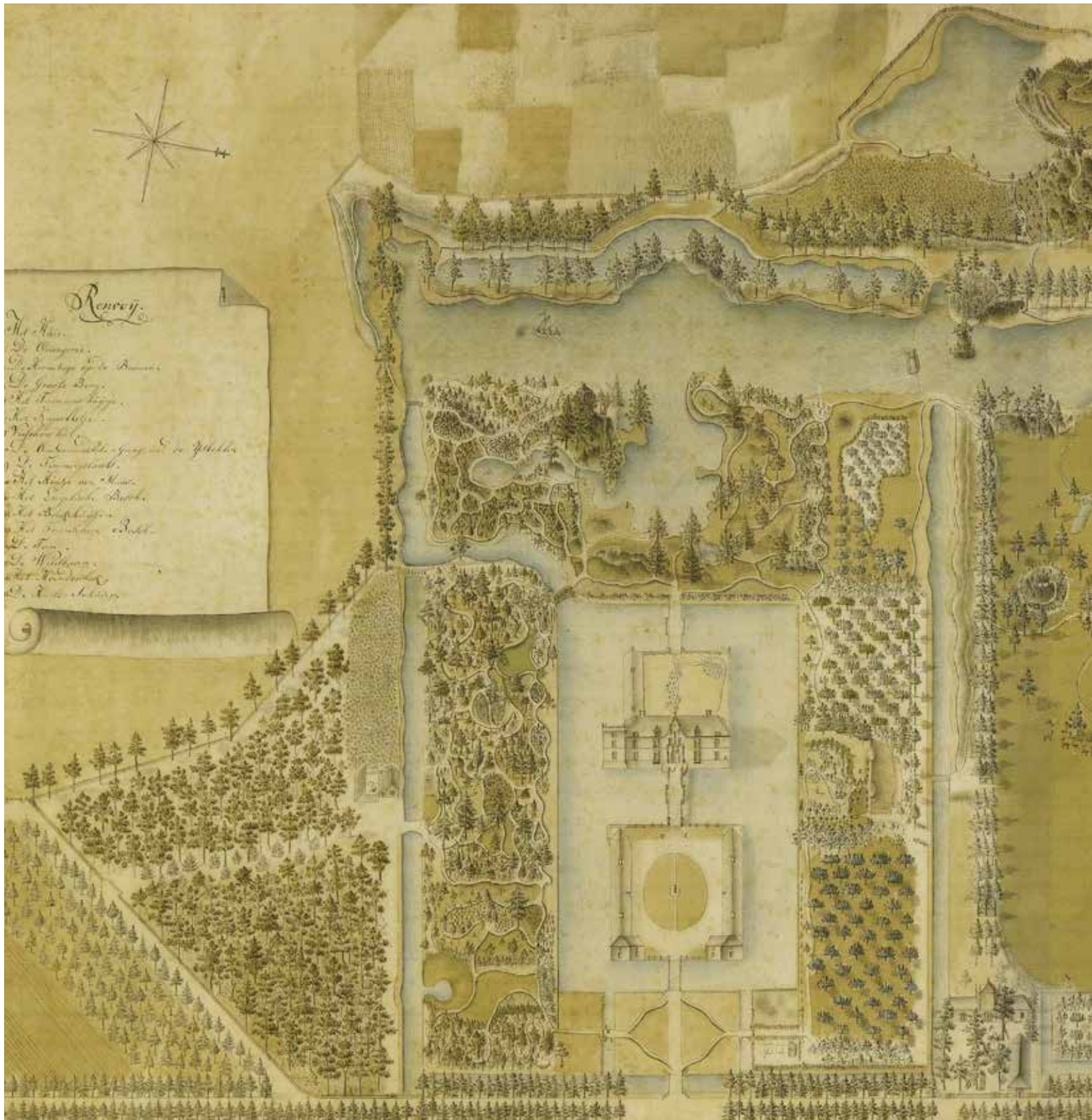
Twickel behoorde tot de grotere parken in landschapsstijl in het Overijssel van de achttiende eeuw. Vanzelfsprekend hield de ontwikkeling niet op in 1800. De parkaanleg is ook een schepping van latere generaties; zij draagt vooral het stempel van de tuinarchitecten J.D. Zocher (1835) en C.E.A. Petzold (1885-1891). Deze ontwikkeling werd in de achttiende eeuw in gang gezet. Hierbij blijft de vraag of Hartmeyer alleen een landmeter was of ook een tuinarchitect: tot nu toe weten we het niet.

G.L. Le Rouge, De ton van Diogenes in het Bagno van Steinfurt. Ook in het park van Twickel stond een dergelijke ton.

Een zeldzame bron: Husly's instructie voor het park van Windesheim

Terwijl er bij het onderzoek naar de landschapsstijl in de achttiende eeuw al veel en divers kaartmateriaal tevoorschijn is gekomen, evenals rekeningen, beschrijvingen en afbeeldingen, blijft het een grote zeldzaamheid om een concreet bestek voor een aanleg in ‘Engelse’ stijl uit die tijd te vinden. De instructie, die de Gelders-Amsterdamse architect Jacob Otten Husly (1738-1796) in 1789 maakte voor de aanleg van Windesheim in Overijssel, is dan ook uniek. Deze instructie en een tekening in briefvorm vormen een belangrijke bron van de wijze waarop zo’n vroeg park in landschapsstijl werd uitgevoerd. Husly geeft aan dat op bijzondere punten ‘Een Vaas, Een spheer (=zonnwijzer), of een sparrenboom’ geplaatst kan worden. ‘Het kommetje met water

T.A. Hartmeijer, Plan van de situatie des huijses Twickel, 1794.

tot goudvisjes te houden' kan gehandhaafd blijven; dit is goed op te nemen in de nieuwe aanleg. Dit geeft aan dat aan Husly's ontwerp al een vroegere fase in de 'style Anglo-Chinois' voorafging. Heel belangrijk is het leiden van de bestaande beek naar het nieuwe park; dit 'levendig water' stroomt dan in de 'Nieuw gegraven Slinger Vijver, en door dezelve tot in de groote Kom'. Bij het graven van de slingervijver benadrukt hij, dat 'de accurate naaolving van deszelfs slingeringen' geobserveerd behoort te worden. Ook allerlei andere elementen komen in zijn brief aan de orde: de grond op het eilandje, dat 'inaccessible' moet blijven, zal min of meer oneffen en bergachtig gemaakt worden. Belangrijk zijn ook de uitzichten en het landelijke aspect dat wordt benadrukt door het rondlopende vee. Deze instructie van Husly is een zakelijke beschrijving die een goede indruk geeft van de diverse componenten van een aanleg in landschapsstijl, maar hij vraagt ook onze aandacht voor de diepere belevingswaarden, die een 'Engelse' aanleg kan bevatten.

Boschwijk van Rhijnvis Feith en zijn belevingswaarde

Die 'belevingswaarden' spelen een belangrijke rol op een derde buitenplaats, die als voorbeeld kan dienen van de vroege, achttiende-eeuwse landschapsstijl in Overijssel, ditmaal van bescheiden schaal. Op Boschwijk bij Zwollerkerspel liet de beroemde dichter en schrijver Rhijnvis Feith zich namelijk in zijn werk regelmatig inspireren door de natuur en het park dat hij liet aanleggen vanaf het begin van de jaren '80 van de achttiende eeuw. Hij wijdde er zelfs een uitgebreid gedicht aan, zijn ode 'Aan Boschwijk'.

De oudste kaart waarop de aanleg van Boschwijk in grote lijnen staat afgebeeld, is die van Hottinger uit 1778. Hierop staat de geometrische aanleg, zoals die in die tijd moet hebben bestaan. In de eerste twee decennia waarin Feith Boschwijk bezat, moet hij die hebben omgewerkt tot een eerste aanleg in landschapsstijl. Enkele strofen uit zijn ode 'Aan Boschwijk' bieden een treffende illustratie van de wijze waarop een dergelijk park beleefd werd.⁸ In de verzen 22 tot en met 25 vinden we Boschwijk zelf beschreven, wanneer de dichter in gedachten nog eens met zijn edele vrienden door de buitenplaats wandelt:

*'Hetzij we al wandlend ons vermaakten,
Of naar een koele rustplaats haakten,
En één gevoel, één wensch, één nood,
Ons tot het eigen plekje leidden,
Waar, eenzaam, van 't heeal gescheiden,
Natuur ons met haar rust omsloot;
Waar den en esch de scheemring boeijen,*

Een kiosk met terras in het park de Worp.

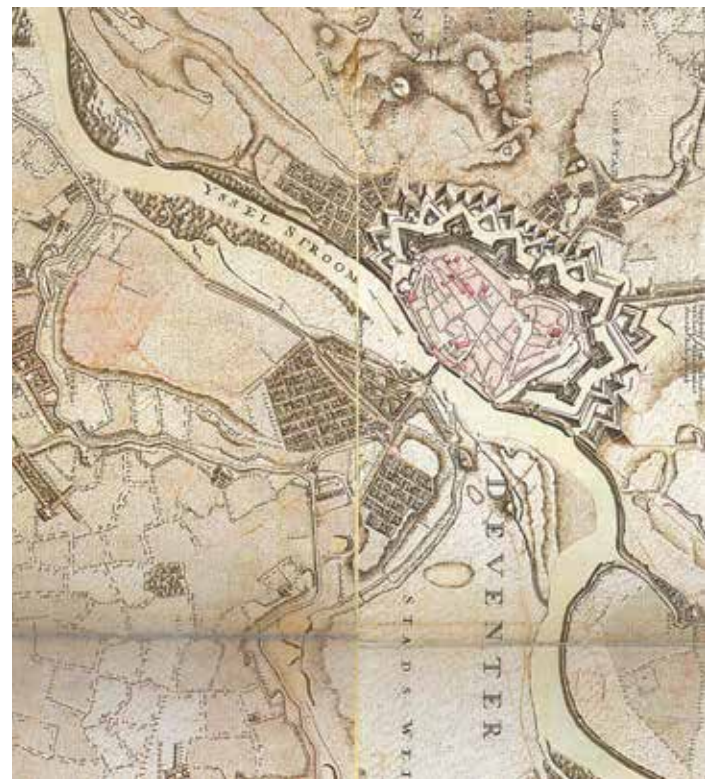
tijd nog een overgangsgebied tussen de stad en het platteland, waar stadsboeren hun vee konden weiden en waar welgestelde burgers hoven met tuinhuisjes bezaten.

Dat dit gebied ook geschikt werd voor mensen die hier geen private hoven konden beschikken, wordt duidelijk uit een gedetailleerde stadsplattegrond uit 1699. Op deze kaart is de *plantage* te zien, een eerste verbeelding van het openbare wandelpark dat hier was aangelegd. Dit park was aangelegd volgens de kenmerken van de formele tuinstijl. Het langwerpige, driehoekige perceel werd begrensd door dubbele rijen bomen. En ook in het terrein domineerden de met bomen beplante lanen. Een deel van het park werd zelfs ingericht als sterrenbos, dat werd gevormd door acht lanen die elkaar in het midden kruisten. Vanaf dit punt was er in noordoostelijke richting zicht op de Sint-Nicolaaskerk, een middeleeuwse kerk die was gebouwd op een hoogte in het noordoosten van de stad. Het park was hierdoor nadrukkelijk verbonden met de stad en groeide uit tot een hooggewaardeerde wandelplek voor de inwoners van Deventer.

Deze populariteit blijkt onder andere uit de verslaggeving rondom het Beleg van Deventer in 1813-1814, dat een desastreuus gevolg zou hebben voor het park. 'Heden morgen, is onze zoo lang bedrukte stad eindelijk verlost van de bezetting, die ons sedert den 10den November jl. heeft doen insluiten, na hier in- en buiten de stad een halfuur rondom dezelve, alles om verre gehaald, omgehouden, verbrand en gestolen te hebben. Onze schoone wandelplaats, de Worp, is geheel weg, met eenige honderden tuinen en huisjes, en alle gebouwen buiten dezelve gelegen.' De hier geciteerde beschrijving van de situatie in Deventer op 26 april 1814, markeert een belangrijk moment in de geschiedenis van de stad en in de ontwikkeling van De Worp. Op deze dag eindigde het Beleg van Deventer, dat onderdeel was van de Zesde Coalitieoorlog. Het Beleg begon officieel op 12 november 1813 toen een groep Russische

Kozakken de stad probeerde binnen te treden waar een Frans garnizoen zich had verschanst. De Fransen hadden in de periode voorafgaand al de nodige maatregelen getroffen om de staat van de vestingwerken van Deventer te verbeteren. Dit betrof niet alleen het oosten van de stad, maar ook het westen en het gebied waartoe De Worp behoorde. Als gevolg hiervan was de omliggende omgeving ernstig aangetast: woningen, molens en tuinhuisen waren gesloopt en het oude stadspark De Worp was volledig gerooid. Het belang van deze plek werd vrijwel direct na de bevrijding onderkend toen Koning Willem I al in het hierop volgende jaar toestemming gaf om het park te herstellen. Daarbij werd echter aangemerkt dat het park in het geval van oorlogsdreiging wederom gerooid kon worden. Vanwege de veranderende vormen van oorlogsvoering kwam het zover niet meer. In 1874 verloor Deventer definitief haar vestingfunctie, waardoor het aanzien van de stad snel veranderde.

Nadat er in 1815 koninklijke toestemming was voor de aanleg van een nieuw park, kreeg Albertus van Leusen (ca. 1778-1843) van het stadsbestuur Deventer de opdracht voor het ontwerp hiervan. Hiervan is in het gemeentearchief een betaling van f 30,- bewaard gebleven. Van Leusen noemde zichzelf werkbasis en aanlegger van tuinen. Hij werkte veelal rondom Deventer en had opdrachten van vooraanstaande inwoners uit

De Worp op de Hottingerkaart uit de late 18de eeuw.

Op de stadsplattegrond van Deventer uit 1910 is goed zichtbaar dat rond de stedelijke structuur van de stadskern ruimte was voor openbaar groen, met het Worpplantsoen ten zuiden van de IJssel en het Rijhsterborgherpark aangelegd op de voormalige vestiging van de stad.

de stad of de omliggende omgeving. Overeenkomstig met de tijdsgeslacht maakte Van Leusen voor De Worp een ontwerp in de modieuze landschapsstijl. Dit betekende voor het wandelpark dat er een uitgestrekt netwerk van slingerpaden werd aangelegd. De paden slingerden rondom een groot aantal gevarieerd vormgegeven perken. Ronde, ovale en boonvormige perken wisselden elkaar af. Vanwege de grote dichtheid van perken en paden was er niet zozeer sprake van een hoofdroute en kleinere wegen, als wel van een enorme collectie van perken en een labyrint van paden. Een van de oude formele toegangslanen werd als gevolg van een uitbreiding in noordelijke richting, onderdeel van de nieuwe parkaanleg. Slechts kort nadat aanleg was voltooid, raakte een groot deel van de jonge bomen zwaar beschadigd, tijdens een zware winter. Als gevolg hiervan wer-

den in 1820 ruim zeventienhonderd bomen opnieuw aangeplant, waaronder vele populieren.

Het openbare karakter van het park werd halverwege de negentiende eeuw versterkt door de plaatsing van een muziekkoepele en een kiosk. Ook vonden er diverse veranderingen in de beplanting plaats. In de twintigste eeuw vonden eveneens diverse ingrepen plaats, die onder meer verklaard kunnen worden vanuit het veranderende gebruik, de toenemende druk, gewijzigde beheersopvattingen en de gevolgen van hoog water. Dit alles leidde aan het begin van de huidige eeuw tot de noodzaak van grootschalig herstel, waarna in 2012 zelfs de muziekkoepele in het park terugkeerde.

Binnen de contouren van het terrein is een fijnmazig wandelpark aangelegd. De gecombineerde kaart laat het labirint van slingerende paden zien, waarbij zelfs op de kadastrakaart de regelmatige slingervorm herkend kan worden. De reliëfkaart laat zien dat hier weinig gewerkt werd met glooiingen.

25

DE ACHTERHOEK

Adres Colmschaterstraatweg, Colmschate
Niet opengesteld

Ingeklemd in de uitbreidingswijken van Deventer ligt de buitenplaats De Achterhoek. Vanaf de vroege achttiende eeuw was deze buitenplaats in eigendom van de familie Dumbar, een notabele familie die behoorde tot de elite van Deventer en Overijssel. In de negentiende eeuw werd bij het huis een bijzonder park in landschapsstijl aangelegd. Opvallend element is de slingerende vijvervorm, die gedeeltelijk rondom het huis is aangelegd en eindigt in een puntvorm. Door de plaatsing van twee bruggen werd de vijver opgenomen in het stelsel van slingerende wandelpaden. Deze slingerpaden werden aangelegd in een bosperceel. Direct aan het huis werd een perceel ingericht als tuin.

De aanleg kan vermoedelijk gedateerd worden omstreeks 1816, toen De Achterhoek in eigendom was van Gerhardina Elisabeth Dumbar (1773-1848) en Jacob Winter van der Graaff (1774-1845). In dat jaar werd namelijk ook het huis grootschalig verbouwd. Voor de parkaanleg gold eveneens een modernisering, waarbij enkele bestaande, geometrische elementen behouden bleven. Zo werd de nieuwe tuinstijl gerealiseerd binnen een door rechte lanen begrensde terrein. Ook in de huidige situatie is deze combinatie behouden gebleven.

Prachtig zichtbaar op dit gecombineerde kaartbeeld van De Achterhoek is de regelmatig slingerende vijvervorm, opgebouwd uit halve cirkels en eindigend in een punt. Deze vorm werd gedetailleerd ingetekend en is nog altijd aanwezig.

26

DE OXERHOF

Adres Oxerhoflaan, Deventer
Gedeeltelijk opengesteld

Dit gecombineerde kaartbeeld van De Oxerhof laat de fasering van de parkaanleg zien. Op de kadastrale kaart uit 1823 is een deel van de formele structuur nog zichtbaar. In de as van het huis werd een ovaalvormige vijver gegraven. Deze vijvervorm is in de huidige situatie nog aanwezig en vormde de basis voor 20ste-eeuwse aanpassingen.

Landgoed De Oxerhof is gelegen tussen de Schipbeek en de Dortherbeek, nabij de grens met Gelderland. Deze locatie en het landgoed worden gekenmerkt door een rijke geschiedenis, waaraan ook omliggende goederen als de Olthof, het Klooster ter Hunnepe en de heerlijkheid Huis Dorth verbonden zijn. Zo maakte De Oxerhof gedurende enkele eeuwen deel uit van deze landgoederen. Halverwege de zeventiende eeuw kwam hieraan een einde en ontwikkelde het tot een zelfstandig landgoed. In de achttiende eeuw was De Oxerhof in bezit van de familie Lamberts, die het goed hoofdzakelijk functioneel beheerden. Tot het landgoed behoorden enkele boerderijen, vele oppervlaktes bouwland, weidegronden en hakhout. Op oude kaarten is zichtbaar dat er al wel sprake was van een kleinscha-

lige aanleg rondom het huis. Deze bestond uit een blokvormige structuur rondom de hof met enkele lanen. Op het kadastraal minuutplan uit 1823 is deze oude structuur nog herkenbaar. Tegelijkertijd toont de kaart dat er op bescheiden schaal een eerste verlandschappelijking had plaatsgevonden. Zo werd ten zuiden van het huis – op dat moment Ten Have geheten – een ovaalvormige vijver aangelegd in het midden van een moestuyn. Onder de nieuwe eigenaren, Petronella Willemina Lucretia Rauwertsz Tichler (1805-1843) en Damian Joan van Doorninck (1807-1873), die De Oxerhof vanaf 1837 in bezit hadden, werd de aanleg verder uitgebreid en aangepast aan de stijlkenmerken van de landschapstijl.

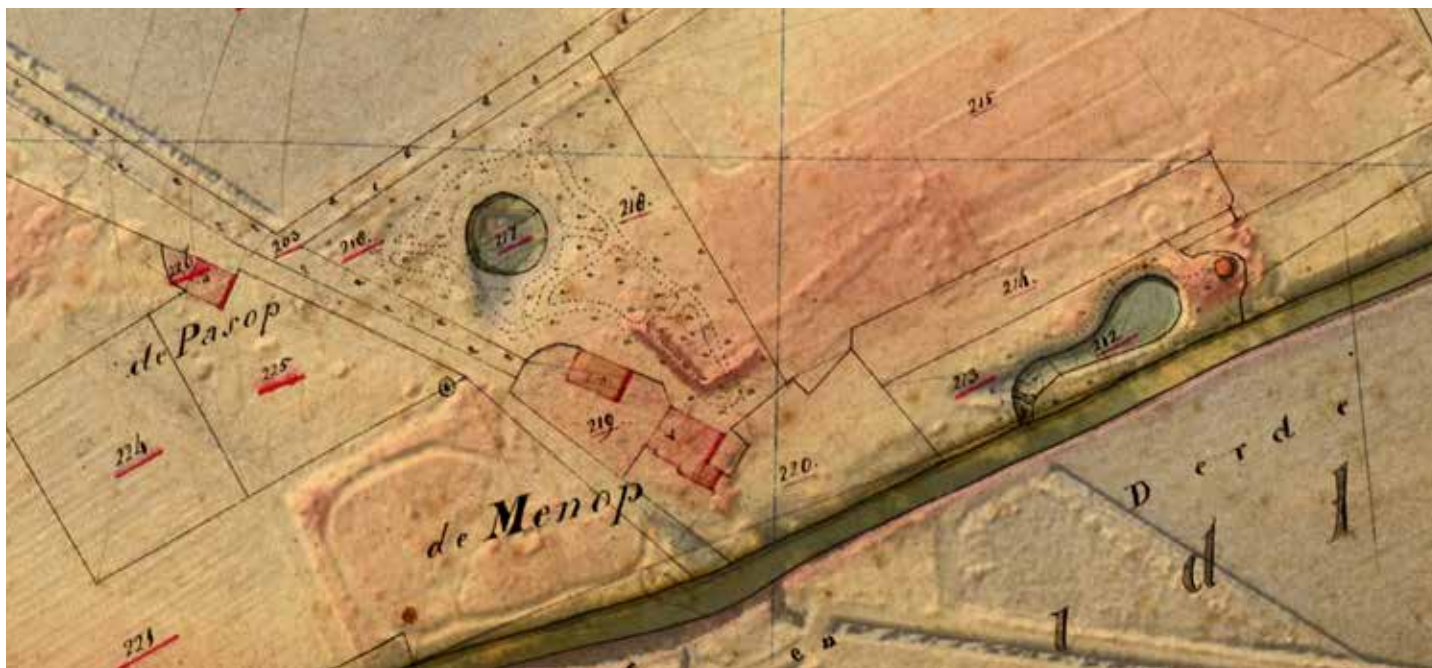
DE MENOP

Adres Menopsweg, Bathmen
Gedeeltelijk opengesteld

Buitenplaats De Menop, ten noorden van de Oude Schipbeek, heeft gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw diverse eigenaren gehad. Zo wordt onder andere de Amsterdamse koopman Barend ter Haar (1766-1828) genoemd, die getrouwd was met Johanna Judith Hamming (1766-1843). In de beschrijving bij het kadastraal minuutplan worden de erfgenamen van Reinder Abraham van Reede (1759-1829) aangemerkt als eigenaar. Daarnaast bestaan er uit de periode 1819-1855 vele advertenties waarin de buitenplaats ter huur werd aangeboden.

Veel informatie over wie opdracht heeft gegeven tot de aanleg van het landschapspark rondom het landhuis is er dan ook niet. Wel kan aan de hand van het kaartbeeld uit het kadaster,

getekend in 1823, worden geconcludeerd dat bij de buitenplaats een bijzonder park was aangelegd. In de directe omgeving van het huis, was een ronde vijver aangelegd te midden van een bosperceel. Tussen bomen slingerde een verfijnd padenstelsel, dat het huis en de vijver met elkaar verbond. Een tweede vijver was gegraven aan de Oude Schipbeek. Deze bescheiden, smalle slingerende vijverpartij eindigde in een brede ronde vorm. Over het smalle deel was een brug aangelegd. Een wandelpad dat rondom de vijver slingerde, sloot hierop aan. De grond die vrijgekomen was bij het graven van de vijver werd opgeworpen tot een hoogte waarop een koepel was gebouwd. Vanaf deze koepel was er zowel prachtig zicht op de aanleg en het huis, als op de Schipbeek en de langsvarende boten.

De kadastrale kaart uit 1823 laat een kleinschalig landschapspark zien, dat zich concentreert ten noordwesten en ten oosten van het huis. Bijzonder is de oostelijk gelegen vijverpartij, met hoge oeverwal waarop een koepel was gesitueerd. In de huidige situatie is het reliëf hier nog goed herkenbaar. De ronde vijverkom bij het huis werd in latere fase vergraven.

28

HUIZE DORTH

Adres Bathmenseweg, Bathmen
Gedeeltelijk opengesteld

Huize Dorth, op de grens van Overijssel en Gelderland, heeft gedurende haar lange geschiedenis vele verschijningsvormen en eigenaren gehad. Dit geldt ook voor de late achttiende en vroege negentiende eeuw. Zo werd Huize Dorth in 1790 te koop aangeboden. Het geheel bestond toen uit: 'vrijrijke gragten en vijvers, tuinen en boomgaarden met exquisite vruchtboomen beplant.' Op kaarten uit de late achttiende eeuw is nog sprake van een bescheiden aanleg, die gekenmerkt wordt door bospercelen en rechte lanen. Ook was er ten oosten van het huis een bescheiden sterrenbos aangeplant. In 1814 werd 'Den Huize en Havesathe Dorth' opnieuw te koop aangeboden. De toenmalige eigenaar Gerrit Willem van Zuylen van Nievelt (1756-1813) was reeds overleden. Waarschijnlijk was al onder zijn beheer een uitgestrekt landschapspark aangelegd. Deze inspanningen werden in de verkoopadvertentie beschreven als de 'spatieuze wandelingen met water doorsneden, alles na de nieuwste smaak aangelegd'. De landschappelijke situatie is goed zichtbaar op een pre-kadastrale kaart, die in 1818 werd ingetekend. Hoewel de landschapsstijl overheerst op het kaartbeeld, gaat het duidelijk om een aanleg waarbinnen deze nieuwe 'smaak' gecombineerd werd met elementen uit de bestaande, formele aanleg. In de omgeving rondom het huis en specifiek achter de bijgebouwen, overheersten de rechte en diagonale lanen en bijbehorende zichtlijnen uit de formele tuinstijl. Daarentegen werd de gracht rondom het huis aan een zijde tot slingervorm vergraven. De vrijgekomen grond werd opgeworpen tot een klein, ovaalvormig eiland. Vanaf deze hoek van de gracht slingerde een smalle waterloop in een boogvorm langs de randen van een deel van het terrein. De gronden gelegen tussen het huis en deze waterloop, behielden een func-

tie als weiland. Aangezien de buitenranden werden bebost, ontstond hierdoor een aantrekkelijke variatie van open- en beslotenheid.

De kaart van 1818 toont ook enkele andere bijzonder vormgegeven vijvers, die gecombineerd werden met al even bijzondere bouwwerken. Zo was er de vijverpartij met eilandje en Turkse tent, een min of meer ronde vijver met kleine uitstulpingen, een vijver met twee brede uiteinden en een smal middendeel waarover een brug was aangelegd, en een grote vijver met inham en eiland waarbij de witte koepel was geplaatst. De combinatie van het water met dergelijke bouwwerken was niet ongebruikelijk binnen de landschapsstijl. Bovendien konden eigenaren en tuinarchitecten uit verschillende voorbeeldcatalogi putten ter inspiratie voor de bouw van dergelijke 'tuinsieraden'. Met deze collectie van vijvers, bijzondere bouwwerken, de tussengelegen wandelpaden en de afwisseling van open- en beslotenheid, was hier te Bathmen al in de vroege negentiende eeuw een bijzonder landschapspark ontstaan.

Het kadastraal minuutplan uit 1830 toont een overeenkomstig beeld. Er hebben in de tussenliggende periode geen grote veranderingen plaatsgevonden; hooguit is er sprake van een verdere ontwikkeling van de aanleg. Centrale elementen zijn nog altijd alle vijverpartijen, die met smalle, slingerende waterlopen aan elkaar verbonden waren. Vanwege de waterhuishouding is het mogelijk dat deze verbinding ook al bestond in 1818, maar toen niet in kaart werd gebracht. Eigenaren waren inmiddels de Zwolse koopman Jan Hermannus van Engelen (1751-1849) en zijn vrouw Anna Aleida Kniphorst (1766-1844). In 1833 verkocht hij zijn bezit, waarna het huis werd gesloopt.

Albertus Huskoo, Makelaar te Amsterdamm, preferred uit de hand te koop, den zeer aanzienlyke Heerlykheid, genaamd DEN KRINK VAN DORTH, met deszelfs Havesathe DEN HOF TOE DORTH, en alle zyne Regten, Vryheden en Regghe Haas, Vrijrijke Gragten en Vyvers, Tuinen en Boomgaarden met exquisite Vrugtboomen beplant, Wyders Wylanden, Bouwlanden en considerable Boschen, gelegen tussehen Deventer en Zutphen, zo en in diervoorgen als door den Eigenaar thans word gebruikt. Iemand hier van nader informatie begeerende, addressere sig by bovengenoemden Makelaar.

Verkoopadvertentie van Huize Dorth uit 1790, met een uitgebreide opsomming van de omliggende (nuts)gronden en vijvers.

Het indrukwekkende en zeer gedetailleerde kaartbeeld van Huize Dorth laat zien hoe de landschapsstijl hier werd geïntroduceerd in de bestaande formele structuur. Rond het huis bleef deze structuur behouden, maar met de vergraving van de grachten, aansluitende waterlopen en de aanleg van paden vormde zich hier een uitgestrekte wandeling. De reliëfkaart laat goed zien hoe de vergraving van vijvers werd gecombineerd met glooiingen. Eveneens geeft deze kaart een prachtig beeld van de greppelstructuur.

Handwritten annotations in the upper right quadrant, including the word "Socell" written vertically and the number "250".

Handwritten annotations in the middle right quadrant, including the number "2.1" and a vertical line.

Handwritten annotations in the lower right quadrant, including the number "1000" and a vertical line.

250

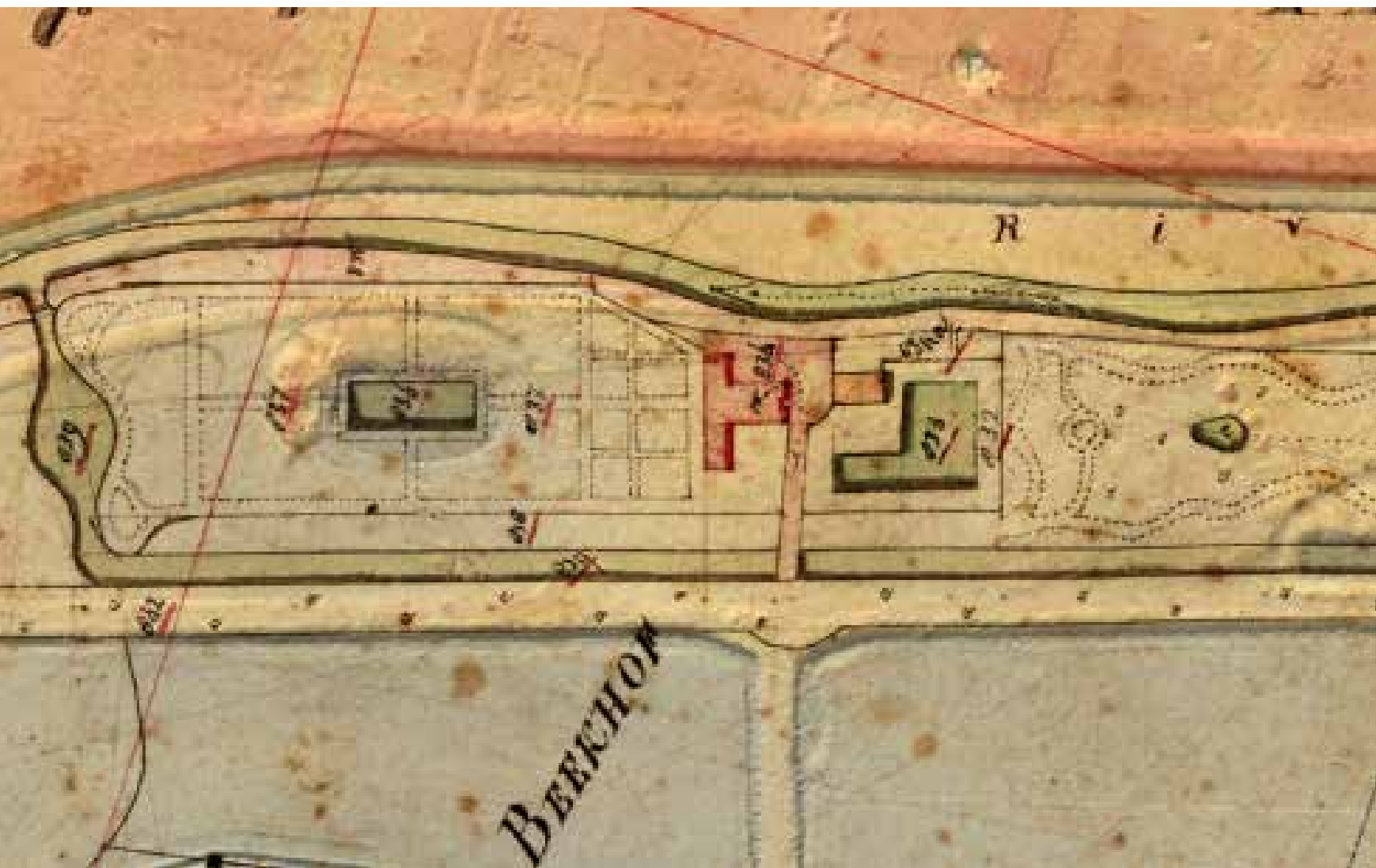
29

BEEKHOF

Adres Gosselseweg, Bathmen
Niet opengesteld

Ten zuiden van de Schipbeek, onder Bathmen, ligt buitenplaats Beekhof. Deze buitenplaats bestaat uit een opmerkelijk smal en langgerekt perceel dat evenwijdig aan de Schipbeek is gesitueerd. Hierop werd in de vroege negentiende eeuw een uitgestrekt landschapspark aangelegd, dat prachtig in beeld is gebracht op het kadastraal minuutplan uit 1823 en bovendien in deze structuur grotendeels behouden is gebleven. Voordat hier het landschapspark werd aangelegd, was er al sprake van een parkaanleg in de formele tuinstijl. Op de

locatie van een bestaande zestiende-eeuwse boerderij werd in de achttiende eeuw deze buitenplaats gesticht, die dienst deed als zomerverblijf voor de in Deventer woonachtige Lodewijck van Eijl. De structuur van landhuis en parkaanleg is zichtbaar op de laat achttiende-eeuwse Hottingerkaart. De kaart toont een smal perceel opgedeeld in vele tuinvakken en hoven, die gevormd werden door het kruisen van vele korte dwarslanen over de lange middenlaan en twee zijlanen. Het huis lag centraal in de middenas en werd omgeven door tuinen, vijverkom-

men en de genoemde lanen. Het geheel werd gekenmerkt door geometrische vormen en symmetrie.

Deze structuur werd aan het begin van de negentiende eeuw grotendeels vergraven. Het nieuwe ontwerp kenmerkte zich door een sterke relatie met de omgeving. Zo werd de Schipbeek via een haakse verbinding aan de oostzijde nadrukkelijk in het park betrokken. De waterloop volgde in een rechte lijn de contour van de zuidzijde van het park. Aan de uiterste westzijde van het terrein keerde het water dankzij een ruime bocht met een slingervorm het perceel in. Deze slingervijver zorgde voor een maximaal ruimtelijk effect binnen het smalle perceel. De vijver werd uiteindelijk opnieuw in verbinding gebracht met de zuidelijke waterloop, waardoor een aanzienlijk deel van het park door water was omsloten. Bruggetjes over deze vijver zorgde voor een ontsluiting en een aansluiting op het eveneens slingerende padenstelsel. Deze paden volgden de contouren van de vijver en werden gekenmerkt door subtiele hoogteverschillen. Tot de landschappelijke aanleg behoorden verder de twee vijvers gelegen in de as van het huis, die als vijverkom-

men in de formele aanleg voorkwamen en vergraven waren in een landschappelijke vormtaal.

Niet alle elementen uit de formele tuinstijl werden aangepast. In de directe omgeving rondom het huis bleef deze formele aanleg behouden. Het huis was toegankelijk via een rechte oprijlaan en had aan de westzijde vrij zicht op een groot L-vormig waterbassin. Aan de oostzijde lag een kleinschalige tuinaanleg van vierkante en driehoekige parterres en aansluitend vier rechthoekige bospercelen met in het middelpunt een eveneens rechthoekige vijverpartij.

De gedetailleerde kadasterkaart van Beekhof uit het begin van de negentiende eeuw geeft een prachtig beeld van de situatie waarin de landschapsstijl vaak werd toegevoegd. Dit betrof met grote regelmaat een bestaande aanleg, waardoor de nieuwe tuinstijl niet op zichzelf stond, maar juist samenging met oudere (stijl)elementen.

De nauwkeurigheid van de kadasterkaart uit 1823 is goed af te leiden uit dit gecombineerde kaartbeeld van het park van Beekhof.

30

31

32

33

34

◀ De tuinen en parken in de IJsselzone weergegeven op een bewerking van de Krayenhoffkaart uit 1798-1822.

IJSSELZONE

De dynamiek van de rivier de IJssel, die de grens vormt tussen Gelderland en Overijssel, heeft geresulteerd in een rijk en gevarieerd landschap. De IJssel takt ter hoogte van Arnhem af van de Rijn en stroomt van daaruit verder naar het noorden langs verschillende gebieden. In deze afstand en variatie zit haar rijkdom verscholen. Dit rivierenlandschap vertelt daarmee de vele verhalen van de eeuwenoude strijd met het water, van de verbinding tussen rivier en dijk, van de vroege pogingen om land aan te winnen op water en van de afwisseling tussen nat en droog, hoog en laag, openheid en beslotenheid, schraal en rijk, alles op korte afstand van elkaar.

De hoge oeverwallen en opgewaaide rivierduinen langs de IJssel vormden de vroegste, aantrekkelijke vestigingsplaatsen. De aanwezigheid van water, hoge gronden om te wonen en om akkerbouw te bedrijven en lagere gronden voor de veeteelt, leidde ertoe dat hier al vroeg dichtbevolkte streken ontstonden. Ter bescherming tegen hoog water werden de oeverwallen langs de IJssel tussen Deventer en Zwolle in de loop der eeuwen steeds meer opgehoogd en al in de veertiende eeuw volledig bedijkt. Hierdoor ontstond een afwijkend landschap, met de IJssel als relatief rechte lijn in het landschap. De bedijking had als nadelig gevolg dat water uit het omliggende landschap niet meer op de IJssel kon afstromen. Om de ontginningen van nabijgelegen (veen)gebieden mogelijk te maken, werden vanaf de middeleeuwen diverse weteringen gegraven. Dankzij deze afwateringen werd het omliggende landschap in toenemende mate geschikt voor bewoning en bewerking.

Het IJssellandschap tussen Deventer en Zwolle bleek al vroeg een aantrekkelijk gebied te zijn voor de stichting van havezaten en landgoederen. Zowel de gunstige ligging ten opzichte van deze (Hanze)steden als de aanwezigheid van vruchtbare gronden, leidden ertoe dat hier al in de middeleeuwen op oude rivierduinen de eerste havezaten werden gesticht. In dit rijke rivierlandschap konden de agrarische en economische functies van dit grondbezit vrijuit ontwikkelen. Dit resulteerde in de groei van grote landgoederen met uitgestrekte wei- en bouwlanden, met bos- en rietgronden. Vanaf de achttiende eeuw ontstond hier met de aanleg van de tuinen en parken een parklandschap, dat vloeiend overging in het omliggende kleinschalige agrarische landschap. Hierover schreef dominee Jacobus Craandijk, tijdens zijn rondreis door Nederland in 1882 in zijn boek *Wandelingen door Nederland: [het is] 'Een bonte afwisseling van welbebouwde korenvelden, grasrijke weilanden, uitgestrekte boomgaarden, deftige landgoederen, sierlijke villa's, goed onderhouden boerderijen en vriendelijke dorpen.'*

- 30 Windesheim
- 31 De Gelder
- 32 Dingshof
- 33 Hoenlo
- 34 De Haere

Zicht op het Huis Windesheim, gelegen aan de gracht en half verscholen tussen het opgaande groen.

WINDESHEIM

Adres Windesheimerweg, Zwolle
Opengesteld

In de buurschap Windesheim, ten zuiden van Zwolle, ligt het historisch gelijknamige landgoed Windesheim. De oudste kern van het landgoed wordt gevormd door restanten van de veertiende-eeuwse havezate. Grote veranderingen vonden plaats vanaf het einde van de achttiende eeuw toen hier een uitgestrekt park in landschapsstijl werd aangelegd. Een enorme verwoesting trof Windesheim toen het landhuis werd gebombardeerd in 1944. In de jaren na de oorlog verwaarloosde het geheel steeds sterker, totdat aan het einde van de twintigste eeuw werd begonnen met herstelwerkzaamheden.

Een belangrijke tijdslaag begon in 1777, toen Joachim van Plettenburg (1739-1793) en zijn vrouw Cornelia Charlotte Feith (1744-1812) Windesheim voor een bedrag van f 47.000,- kochten van Carel van Wartensleben en Conradina van Quadt, die het slechts korte tijd in eigendom hadden. De Hottingerkaart geeft een beeld van de havezate zoals zij het aankochten. Windesheim bestond uit een omgrachtte huisplaats, met hieromheen enkele rechte lanen, gelegen in het midden van bouw- en weiland en bosgronden. Na de aankoop zetten Van Plettenburg en zijn vrouw zich in om hun nieuwe bezit te moderniseren. In verschillende fasen ontstond zo een uitgebreide parkaanleg in landschapsstijl. Deze ontwikkeling is prachtig te reconstrueren dankzij een bewaard gebleven brief uit 1789 van de betrokken architect Jacob Otten Husly (1738-1796), geschreven aan Jacob Pieter van Braam (1737-1803), zwager en zaakwaarnemer van Van Plettenburg.

De betrokkenheid van Husly is opmerkelijk te noemen, aangezien deze Amsterdamse architect tot aan de opdracht bij Windesheim geen ervaring had met het aanleggen van tuinen en parken. Husly was werkzaam als architect en heeft een klein oeuvre nagelaten. Hij dankt zijn bekendheid aan de stadhuizen van Weesp en Groningen en het gebouw voor het genootschap Felix Meritis in Amsterdam. Dankzij deze gebouwen was hij een belangrijke vertegenwoordiger van het neoclassicisme in Nederland. Daarnaast speelde hij een rol bij de professionalisering van het architectenvak door de oprichting van een

stadstekenacademie in Amsterdam. Hoewel Husly dus geen aantoonbare ervaring had op het gebied van de tuinarchitectuur, was hij een geleerd en belezen man met kennis van actuele ontwikkelingen. Dit gold bovendien net zozeer voor zijn opdrachtgevers. Eerder onderzoek heeft al uitgewezen dat in de bibliotheek van Van Plettenburg en Feith eigentijdse literatuur over tuinarchitectuur aanwezig was, waaronder het toonaangevende *Theorie der Gartenkunst* van de Duitse theoreticus Christian Cay Lorenz Hirschfeld (1742-1792).

In de lange en gedetailleerde brief van Husly, waarin hij zijn gedachten beschrijft bij een meegestuurd, maar – helaas – verloren gegaan plan van de aanleg, valt zijn uitgebreide kennis van zaken op. Dit betrof niet alleen de technische kant van de uitvoering, maar ook zijn kennis van de esthetiek en het perspectief, de beweging door en de beleving van het park. Hoewel er geen ontwerptekening bewaard gebleven is, kan de brief

Windesheim op de Hottingerkaart uit de late 18de eeuw.